1.3. ПСИХОЛОГІЯ ВБИВЦІ ТА НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗЛОЧИНЦЯ: ОСОБИСТІСТЬ, АГРЕСІЯ І ПСИХОПАТІЯ

ЗАГАЛЬНА МОДЕЛЬ АГРЕСІЇ: ПІЗНАВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ

Белорус К. Р., *Київський університет інтелектуальної власності та права*

DOI: 10.53672/ej.6.2026.05.01 Check for updates

Анотація. У тезах здійснено теоретичний аналіз загальної моделі агресії (К. Андерсон, Б. Бушман) та визначено її пізнавальні можливості й методологічні обмеження в поясненні механізмів виникнення агресивної поведінки. Авторка розглядає агресивну поведінку як результат взаємодії особистісних і ситуаційних чинників, когнітивних оцінок та емоційних станів, аналізує реактивну, інструментальну та апетитивну форми агресії, а також розмежовує поняття агресії й агресивності. Зроблено висновок, що застосування моделі потребує доповнення критичним аналізом конкретної ситуації, оскільки жоден окремий чинник не пояснює механізми виникнення агресії вичерпно.

Ключові слова: загальна модель агресії, агресивна поведінка, реактивна агресія, інструментальна агресія, апетитивна агресія, агресивність

Постановка проблеми. Агресія є складним соціально-психологічним феноменом, дослідження якого потребує врахування сукупності когнітивних, емоційних, поведінкових і соціальних чинників. У сучасних умовах підвищеної психологічної напруги внаслідок воєнного стану, економічної кризи, інтенсивної міжособистісної взаємодії та зростання кількості стресогенних ситуацій особливої актуальності набуває питання розуміння механізмів виникнення й розвитку агресивної поведінки. Водночас агресію не можна розглядати виключно як безпосередню реакцію на зовнішні подразники, оскільки її формування може залежати від індивідуальних особливостей сприйняття, інтерпретації соціальних ситуацій, попереднього досвіду та способів емоційної регуляції. У цьому контексті важливе значення має загальна модель агресії, яка дає змогу систематизувати психологічні механізми агресивної поведінки та пояснити взаємозв'язок між особистісними характеристиками, ситуаційними умовами й процесами прийняття рішень.

Актуальність проблеми визначається необхідністю критичного осмислення пізнавальних можливостей цієї моделі та меж її застосування. Попри те, що загальна модель агресії забезпечує цілісне бачення когнітивних, афективних і фізіологічних процесів, які беруть участь у формуванні агресивної реакції, її використання потребує врахування складності людської поведінки та багатофакторності її детермінації. Зокрема, виникають питання щодо можливостей моделі пояснювати тривалі й систематичні прояви агресії, вплив соціокультурного середовища, індивідуального життєвого досвіду та свідомого контролю поведінки. Тому важливо не лише розкрити пояснювальний потенціал загальної моделі агресії, а й визначити теоретичні та методологічні обмеження, які необхідно враховувати під час її використання в наукових дослідженнях і практичній психології.

Мета. Здійснити теоретичний аналіз загальної моделі агресії, визначити її пізнавальні можливості у поясненні механізмів виникнення агресивної поведінки та окреслити основні теоретичні й методологічні обмеження її застосування.

Аналіз стану опрацювання питання. Проблема агресивної поведінки представлена в межах психоаналітичного, фрустраційного та соціально-когнітивного підходів. З. Фройд розглядав агресію у зв'язку з внутрішніми потягами особистості, тоді як Дж. Доллард і його колеги обґрунтували зв'язок між фрустрацією та агресивними реакціями. Е. Фромм досліджував відмінності між оборонною та деструктивною агресією, акцентуючи на ролі соціальних умов і мотивації поведінки.

Вагомий внесок у дослідження агресії зробили Л. Берковіц, який розкривав значення негативного афекту та ситуаційних подразників, а також Р. Берон і Д. Річардсон, які систематизували основні психологічні підходи до пояснення агресивної поведінки. Подальший розвиток інтегративного напряму пов'язаний із працями К. Андерсона та Б. Бушмана, які розробляли й емпірично обґрунтовували загальну модель агресії. У межах цієї концепції агресивна поведінка пояснюється взаємодією особистісних і ситуаційних чинників, що впливають на когнітивні оцінки, емоційні реакції та процеси прийняття рішень.

Попри значний теоретичний доробок, залишаються відкритими питання щодо пояснювальних меж моделі, зокрема її можливостей у дослідженні тривалих агресивних тенденцій, складних мотиваційних механізмів і впливу соціокультурного середовища. Потребує подальшого аналізу також співвідношення ситуативних реакцій, відносно стійких особистісних характеристик і свідомої регуляції поведінки. Це зумовлює необхідність критичного розгляду пізнавальних можливостей загальної моделі агресії та визначення умов, за яких її застосування забезпечує найбільш обґрунтоване пояснення агресивної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне осмислення агресії характеризується різноманітністю наукових підходів, що пояснюють її природу, механізми виникнення та особливості прояву. Наприклад, у межах психодинамічного напряму увага зосереджується на внутрішніх конфліктах і несвідомих спонуках, тоді як соціально-когнітивний підхід акцентує на ролі засвоєних моделей поведінки, інтерпретації ситуацій та впливі соціального середовища. Зокрема, Е. Фромм розмежовував агресію, спрямовану на захист і пристосування, та деструктивні її форми. Водночас важливо відрізняти агресію як конкретний прояв поведінки від агресивності як відносно стійкої індивідуальної схильності до відповідних реакцій.

Важливим інструментом систематизації зазначених підходів є загальна модель агресії, яка об'єднує особистісні та ситуаційні чинники й розглядає їхній вплив на когнітивні, емоційні та фізіологічні процеси. Відповідно до цієї моделі поведінкова реакція залежить не лише від зовнішніх обставин, а й від того, як особистість сприймає та оцінює події, які емоції переживає і яке рішення обирає. Це дає змогу пояснювати індивідуальні відмінності в реагуванні на подібні ситуації. Проте ці пояснювальні можливості моделі не є безмежними, оскільки агресивна поведінка формується під впливом багатьох взаємопов'язаних чинників, а їхня роль може змінюватися залежно від контексту. Тому застосування загальної моделі агресії потребує критичного аналізу її теоретичних положень і врахування чинників, які можуть залишатися недостатньо відображеними в межах єдиної пояснювальної системи [2].

Застосування загальної моделі агресії передбачає її доповнення раціональним аналізом конкретної ситуації, оскільки універсальне трактування агресивної поведінки без урахування контексту може обмежувати об'єктивність її пояснення.

Окремим напрямом дослідження агресії є вивчення її реактивних, інструментальних та мотиваційних форм. Реактивна агресія є відповіддю на суб'єктивно сприйняту загрозу або провокацію та супроводжується підвищеним емоційним збудженням, що може виявлятися у зміні міміки, підвищенні тону голосу, крику та використанні образливої лексики.

Натомість інструментальна агресія має цілеспрямований характер і використовується як засіб досягнення певного результату. Водночас ці форми не завжди існують відокремлено, оскільки в реальних ситуаціях прагнення завдати шкоди може поєднуватися з бажанням отримати матеріальну вигоду, владу або соціальне визнання.

Особливу увагу слід приділити апетитивній агресії, за якої заподіяння шкоди іншій людині саме по собі може сприйматися як джерело позитивних переживань і емоційного збудження. Її розгляд та вивчення в контексті збройних конфліктів засвідчують важливість урахування соціального оточення, досвіду участі в насильстві, процесів дегуманізації та засвоєння відповідних поведінкових норм. Ці явища демонструють, що агресивні дії можуть бути зумовлені не лише страхом, гнівом чи захисною реакцією, а й специфічними мотивами та очікуванням винагороди [6].

У контексті загальної моделі агресії зазначені прояви дають змогу глибше розкрити взаємодію особистісних характеристик і ситуаційних чинників у формуванні поведінки. Модель допомагає пояснити, як інтерпретація подій, емоційні стани та очікувані наслідки впливають на вибір агресивної реакції. Проте складність мотивації насильства, вплив тривалого перебування в агресивному середовищі та індивідуальні відмінності у сприйнятті винагороди вказують на необхідність обережного застосування цієї теоретичної концепції. Зокрема, сам факт агресивної поведінки не дає змоги однозначно встановити її мотиви, а виявлені взаємозв'язки між агресією, травматичним досвідом і психологічними наслідками не слід автоматично трактувати як причинно-наслідкові.

Серед теоретичних підходів до пояснення агресії виокремлюють психоаналітичну концепцію З. Фройда та фрустраційну теорію Дж. Долларда. У межах першого підходу агресія розглядається як прояв внутрішніх потягів особистості, тоді як фрустраційна теорія пов'язує її виникнення з перешкодами в досягненні значущих цілей. Проте фрустрація не завжди спричиняє агресивну реакцію, оскільки її характер залежить від індивідуальних особливостей людини та способів інтерпретації ситуації.

Загальна модель агресії інтегрує окремі положення цих концепцій, пояснюючи агресивну поведінку через взаємодію особистісних і ситуаційних чинників, емоційних станів та когнітивних процесів. Водночас її застосування потребує врахування багатофакторності агресії, адже жоден окремий чинник не дає змоги повністю пояснити механізми її виникнення [1].

Агресію можна класифікувати за спрямованістю, способом прояву, мотивацією та функціональним значенням. За формою вираження розрізняють фізичну й вербальну агресію, за спрямованістю – гетероагресію, адресовану іншим, та аутоагресію, спрямовану на себе. За характером взаємодії з об'єктом виділяють пряму, непряму та зміщену агресію. За мотивацією розмежовують реактивні прояви, що виникають у відповідь на загрозу чи фрустрацію, та інструментальну агресію, яка використовується для досягнення певної мети. Така багатовимірна класифікація демонструє складність феномена й необхідність його комплексного дослідження. Коректним та важливим є розмежування понять агресії та агресивності. Якщо агресія характеризує конкретні дії або поведінкові реакції, то агресивність розглядається як відносно стійка властивість особистості, що виявляється у схильності до агресивного реагування. Водночас агресивність не завжди має деструктивний характер: залежно від обставин вона може проявлятися як наполегливість, здатність захищати особисті межі та відстоювати власні інтереси. Ці відмінності мають значення для загальної моделі агресії, оскільки дають змогу враховувати як індивідуальні схильності, так і ситуаційні умови, когнітивні оцінки та мотиви поведінки. Проте класифікація агресивних проявів сама по собі не пояснює механізмів їх виникнення, що зумовлює потребу в комплексних теоретичних моделях [3].

Агресивна поведінка також зумовлюється взаємодією індивідуально-психологічних особливостей і ситуаційних чинників. Важливим є розмежування агресивності як відносно стійкої схильності до агресивного реагування та агресії як конкретного поведінкового прояву. У межах загальної моделі агресії ці явища пояснюються через взаємозв'язок особистісних характеристик, емоційних станів, когнітивних оцінок і зовнішніх обставин. Водночас така поведінка не може бути пояснена одним чинником, оскільки її виникнення залежить від їх комплексної взаємодії [4].

У психологічних дослідженнях агресію визначають як поведінку, спрямовану на заподіяння шкоди іншій особі, яка прагне уникнути такого впливу. За мотиваційним критерієм виокремлюють інструментальну агресію, що слугує засобом досягнення певної мети, та ворожу, для якої заподіяння шкоди є безпосереднім мотивом. Закріплення агресивних реакцій може відбуватися внаслідок їх підкріплення, зокрема отримання бажаного результату або суб'єктивного відчуття контролю [5].

В умовах воєнних загроз і тривалого психоемоційного напруження зростає значення фрустрації, втрати безпеки та виснаження адаптаційних ресурсів як потенційних чинників агресивного реагування. Загальна модель агресії дає змогу аналізувати ці процеси через взаємодію особистісних і ситуаційних детермінант, когнітивної оцінки подій та емоційного збудження. Водночас її застосування потребує врахування соціокультурних умов і специфіки індивідуального досвіду, оскільки однакові обставини не зумовлюють ідентичних поведінкових реакцій.

Висновки.

1. Загальна модель агресії забезпечує комплексне пояснення агресивної поведінки через взаємодію особистісних характеристик, ситуаційних чинників, когнітивних процесів та емоційних станів. Її пізнавальна цінність полягає в можливості аналізувати механізми виникнення агресії та відмінності індивідуального реагування на подібні обставини.

2. Визначено, що агресивна поведінка характеризується різноманітністю форм і мотивів, зокрема може бути реактивною, інструментальною або ворожою. Водночас її прояви не можна пояснити дією одного чинника, оскільки вони залежать від особливостей сприйняття ситуації, попереднього досвіду та соціального середовища.

3. Основними обмеженнями моделі є недостатність універсального пояснення складних мотиваційних механізмів агресії та необхідність урахування соціокультурного контексту й індивідуальних відмінностей. Отже, її застосування потребує критичного осмислення та доповнення аналізом конкретних обставин, що дасть змогу підвищити обґрунтованість інтерпретації агресивної поведінки.

Список використаних джерел

1. Герасимчук О., Лисянська Т. Основні теорії агресії та фрустрації: причини виникнення і подолання. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки. 2025. Вип. 26 (71). С. 5–19. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2025.26(71).01

2. Кременчуцька М. К., Жиліч Н. Р. Агресивність у системі особистісних чинників вибору механізмів психологічного захисту під час воєнних подій. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2023. Вип. 3. С. 13–19. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-3-2

3. Мазоха І. С. Аналіз теоретико-емпіричних досліджень феномена агресії та агресивності. Наука і освіта : наук.-практ. журнал. 2011. № 1. С. 59–62.

4. Мазоха І. С. Конфліктність та агресивність як прояви деструктивних станів особистості: теоретичний і практичний аспект. Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука. Серія : Педагогіка та психологія. 2025. Вип. 3. С. 172–177. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-3-24

5. Сахарова К. О. Психологічні детермінанти агресивної поведінки особистості в умовах соціальної нестабільності. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2025. № 6. С. 112–118. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2025.6.17

6. Філоненко В. Апетентна агресія як форма задоволення насильницької схильності індивіда. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія. 2024. Вип. 4 (65). С. 49–52. DOI: https://doi.org/10.32689/maup.psych.2024.4.9

The General Aggression Model: Explanatory Potential and Limitations

Belorus K. R.

Abstract. The paper presents a theoretical analysis of the General Aggression Model (C. Anderson, B. Bushman) and identifies its explanatory potential and methodological limitations in explaining the mechanisms underlying aggressive behaviour. The author treats aggressive behaviour as the outcome of an interaction between personal and situational factors, cognitive appraisals and emotional states, examines the reactive, instrumental and appetitive forms of aggression, and distinguishes the concept of aggression from aggressiveness. It is concluded that applying the model requires supplementing it with a critical analysis of the specific situation, since no single factor exhaustively explains the mechanisms underlying aggression.

Keywords: general aggression model, aggressive behaviour, reactive aggression, instrumental aggression, appetitive aggression, aggressiveness

Бібліографічний опис (ДСТУ 8302:2015): Белорус К. Р. Загальна модель агресії: пізнавальні можливості та обмеження. Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці. 2026. Т. 11, № 5 (65). С. 23–27. DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2026.05.01.